

BİR DİNLER TARİHİ YORUMCUSU OLARAK İBN HALDUN: SEÇİLMİŞLİK İNANCINA 'ASABİYET' KAVRAMIYLA BAKMAK

Salime Leyla GÜRKAN (*)

Özet

'Asabiyet' İbn Haldun'un toplum ve tarih teorisinin ana kavramı olarak bilinir. İbn Haldun toplumların gelişim ve gerileme evrelerini bu kavram ışığında açıklamıştır. Bu noktada dikkate değer bir husus İbn Haldun'un kapsamlı bir teori olan ve merkezinde asabiyet kavramının yer aldığı kendi tarih ve toplum teorisini İslam öncesi dinlerin temel konularına uygulamış olmasıdır. Bu sebeple İbn Haldun'un yaklaşımı dinler tarihi açısından da özgün bir yaklaşım olarak nitelenmeyi hak etmektedir. Bu bağlamda, İbn Haldun Yahudiliğin en temel ilkesi olan 'seçilmişlik' inancını asabiyet kavramıyla açıklamaya çalışmıştır; ki Hıristiyanlığın bu dinin içerisinden doğuşunu da benzer yaklaşımla açıklamak mümkündür. Bu şekilde İbn Haldun Yahudiliğin—ve dolaylı olarak da Hıristiyanlığın—gelişim ve gerileme evrelerini asabiyet kavramıyla irtibatlı olarak ele alarak çağımızda bile değerini koruyan nesnel ve bilimsel bir yaklaşım geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, asabiyet, İsrailoğulları, seçilmişlik, Spinoza.

Ibn Khaldun's Approach to History of Religions: The Application of the Concept of Asabiyyah into the Idea of Chosenness

Abstract

The concept of 'asabiyyah lies at the centre of Ibn Khaldun's comprehensive theory of history and society through which he explains the stages of the rise and fall of nations. Ibn Khaldun applies his theory to the main topics of the pre-Islamic religions as well. This is why his approach is to be considered as a pioneering one not only in sociology but also in history of religions. Ibn Khaldun explains the idea of the election of Israel, the central doctrine of Judaism, with reference to the concept of 'asabiyyah. In fact, it is also possible to explain, through the same concept, the emergence of the religious reform of Jesus Christ. In this way, Ibn Khaldun proposes a universal and objective approach to religious issues, an approach that puts him far ahead of his contemporaries as well as many of his successors.

Key Words: Ibn Khaldun, 'asabiyyah, the election of Israel, chosenness, Spinoza.

*) Dr., TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
(e-posta: sl_gurkan@hotmail.com)

Giriş

İbn Haldun'un toplum ve tarih teorisinin ana kavramını, nesep ya da grup birliği/dayanışması şeklinde tanımlanan 'asabiyet' oluşturur; ki bu kavram aynı zamanda İbn Haldun düşüncesinin en özgün tarafına karşılık gelmektedir¹. İbn Haldun meşhur eseri *Mukaddime*'de toplumların gelişim ve gerileme süreçlerini özellikle İslam toplumunun geçirdiği evreleri bu kavram ışığında açıklamıştır. Bu makale açısından dikkate değer bir husus asabiyet kavramının aynı zamanda dinler tarihi alanını da ilgilendiren, buna bağlı olarak İbn Haldun'u tarih ve toplum teorisini kimliğine ilaveten bir dinler tarihi yorumcusu olarak görmemizi gerektiren bir kavram olmasıdır. Aslında Müslüman alimlerin çeşitli sebeplerden dolayı diğer dinlere ilgisi her zaman güçlü olmuş ve diğer dinleri farklı açılardan konu edinen pek çok eser kaleme alınmıştır. Başta Şehristani'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i olmak üzere bu eserlerin bir kısmında diğer dinlerin gelişim evreleri ve inanç yapıları üzerine objektif tasvir ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Fakat bunların içinde İbn Haldun'un yaklaşımı özgün bir yaklaşım olarak nitelenmeyi hak etmektedir. Bunun sebebi İbn Haldun'un kapsamlı bir teori olan ve merkezinde asabiyet kavramının yer aldığı kendi tarih ve toplum teorisini İslam öncesi dinlerin temel konularına da uygulamış, dinleri bu teori ışığında ve sistematik bir bakış açısıyla ele almış olmasıdır. Bu bağlamda İbn Haldun Yahudiliğin en temel ilkesi olan 'seçilmişlik' inancını ve İsrailoğulları'nın oluşumunu asabiyet kavramıyla açıklamıştır. Esasen Hıristiyan cemaatinin bu dinin içerisinde doğuşunu da benzer yaklaşımla açıklamak mümkün, hatta, İbn Haldun'un tarih teorisi açısından bir gerekliliktir. Zira İbn Haldun'a göre tarih ilmi bütün bölgelere, nesillere ve çağlara ait umumi halleri konu edinmesi sebebiyle her bir vakıya uygulanabilen, genel geçer ilkelere sahip bir ilimdir (İbn Haldun 2005: I, 13, 40-1, 45; 1982: I, 209, 240-1, 248). İbn Haldun bu tespit çerçevesinde bütün toplumlara ve tarihi olaylara tatbik edilebilir bir teori ortaya koymak ve Yahudiliğin gelişim ve gerileme evrelerini 'asabiyet' kavramı ekseninde ele almak suretiyle çağımızda bile değerini koruyan nesnel ve bilimsel bir yaklaşım geliştirmiş, bu sayede gerek çağdaşı gerekse sonraki dönemlerde yaşamış pek çok düşünürün ilerisinde yer almıştır.

İbn Haldun'un Tarihi Olaylara Yaklaşımı

İbn Haldun'un tarihi olaylara yaklaşımıyla ilgili altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus da şudur. İbn Haldun, yukarıda vurguladığımız tarihi ve toplum teorisini kimliğine rağmen, toplumların tarihiyle ilgili olarak kutsal metin anlatımının merkezinde yer alan metafizik boyutu, diğer bir ifadeyle toplumsal olayların metafizik açılımlarını ya da hakikatlerini reddetmemektedir. Nitekim, kendi görüşlerini teyid kabilinden sıklıkla Kur'an ve Tevrat'taki anlatımlara metafizik bağlamlarını da dikkate alacak şekilde atıfta bulunmaktadır. Fakat esas itibarıyla İbn Haldun'un yaptığı şey, söz konusu metafizik boyutun altında işleyen, toplumların doğası ve işleyişine yönelik genel geçer kurallardan

1) Makale boyunca asabiyet kavramı dar anlamıyla nesep geniş anlamıyla grup birliği/dayanışması karşılığında kullanılmaktadır. Asabiyet kavramının çeşitli tanımlarıyla ilgili olarak bk. Kayapınar 2006: 87-88.

hareketle tarihi-sosyolojik bir okuma sunmaktır. Bu şekilde İbn Haldun dinleri toplumsal bir vakıa olarak ele almakta ya da toplumsal vakıa yönüyle incelemektedir. Esasen sosyal olayların bu iki farklı, yani metafizik ve sosyolojik okumasını birbirine zıt veya birbirinden kopuk açıklamalar şeklinde görmek yerine, birbirini tamamlayan ve destekleyen unsurlar, diğer bir ifadeyle olayların iki farklı, yani dikey ve yatay ya da batını ve zahiri boyutu biçiminde anlamak İbn Haldun'un yaklaşımına uygun düşmektedir. Batını ve zahiri tarih şeklindeki ayırım Kur'an'a ve Tevrat'a uygulanabilirliğine ilaveten, asimetrik bir ilişki bağlamında olsa da Yahudi geleneğinde de kabul görmüş bir ayırımdır. Burada metafizik ya da dikey boyutla olayların bir kavim veya topluluk ile Tanrı arasındaki özel ilişki yönü (batını tarih/covert history), sosyolojik ya da yatay boyutla topluluklar arası genel ilişki ve denge yönü (zahiri tarih/overt history) kastedilmektedir.

Bu bağlamda İbn Haldun asabiyet, dini davet ve siyasi hakimiyet arasında sıkı bir ilişkinin var olduğuna dikkat çekmektedir. İbn Haldun'un çok tabii ve dolayısıyla sıradan bir tespit biçiminde ortaya koyduğu bu değerlendirme esas itibarıyla çok önemli ve üzerinde durulması gereken bir teoriye karşılık gelmektedir. Zira bu teori bir yanıyla din ve toplum diğer yanıyla din ve devlet arasındaki münasebetin kökenini doğrudan sosyolojik tezahürleri ya da gerekçeleriyle ortaya koymaktadır. Buna göre, İbn Haldun'un ifadesiyle, hem dinî davetin tam manasıyla gerçekleşmesi hem de siyasi hakimiyetin meydana gelmesi ancak asabiyet ile mümkündür. Diğer bir ifadeyle peygamber ya da lider konumundaki kişilerin kavimlerinin desteği ve himayesi olmadan başarıya ulaşması ve siyasi hakimiyet oluşturması mümkün değildir. Buna karşılık din de ortak bir hedefe yönlendirmek suretiyle asabiyet sahipleri arasındaki mevcut rekabeti ortadan kaldırmakta, dolayısıyla asabiyetin hedef birliği ve dayanışma boyutunu güçlendirmektedir. Dini davet, bu şekilde, esasen asabiyetin nihai hedefi olan siyasi hakimiyetin elde edilmesine de doğrudan katkı sağlamış olmaktadır. Zira, İbn Haldun'un yorumuna göre, bilhassa büyük devletlerin kurulması ve gelişmesinde tek başına nesep birliği yeterli olmayıp aynı zamanda nesepi aşacak şekilde hedef birliği de gereklidir (İbn Haldun 2005: I, 266-272; 1982: I, 485-489). Bu bağlamda İbn Haldun, hem nesep birliğini (dar manada asabiyet) hem de hedef birliğini (din), tabii ve kaçınılmaz bir süreç olan toplumların oluşması ve devlet durumuna gelmeleri için gerekli unsurlar olarak görmektedir.

Asabiyet ve Seçilmişlik İlişkisi

Bu genel çerçeveden hareketle İbn Haldun'un İsrailoğulları bağlamında asabiyet ve seçilmişlik ya da üstünlük ilişkisine yönelik açıklamalarını ele alacak olursak, bu noktada altı çizilmesi gereken husus İbn Haldun'un yorumlamasıyla seçilmişliğin esasen asabiyet oluşturmak anlamına geldiği; daha doğrudan bir ifadeyle seçilmişliğin bizatihi asabiyet olduğudur. İbn Haldun'a göre İsrailoğulları da diğer topluluklar gibi asabiyet yani grup/nesep birliği ve dayanışması üzerine kurulu bir topluluktur; buna paralel olarak dini yapılanmaları da sıkı asabiyet ilişkisine dayalı yani kavim merkezli bir yapılanmadır (İbn Haldun 2005: I, 217; 1982: I, 441-442). İbn Haldun'un bu tespitini Tevrat'a atıfla delillendirmek mümkündür. Tevrat'ta ilk İbrani atası kabul edilen ve İsrailoğulları'nın etnik-

dini kökenini oluşturan İbrahim'in mesajını çocukları ve ev halkı arasında yaymasına yönelik emir ile İbrahim, İshak ve Yakub'un kavim içinden kız alma konusunda ısrarlı olduklarına yönelik bilgilerin yanı sıra (Tekvin 18:19; 24:1-9; 28:1-5), sonraki devirlerde de çevre toplumlarla evlilik ilişkisine girmemeleri ve onların yolundan gitmemeleri konusunda İsrailoğulları'na yapılan uyarıları (Çıkış 34:15-16; Tesniye 7:3-6; 25:1-5; I. Krallar 11:1-2) bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle Tevrat'ta, İbn Haldun'un asabiyet vurgusunu destekleyecek şekilde, dinin korunması ile nesep ya da grup birliğinin korunması arasında sıkı bir bağ öngörülmekte ve bu bağ seçilmişlik kavramıyla ortaya konmaktadır (Levililer 20:26; Tesniye 14:2).

Buna göre, İsrailoğulları ilk seçilmiş kabul edilen İbrahim, İshak ve Yakub'a dayanan nesep birliğine ilaveten, Musa peygamber önderliğinde Mısır'dan kurtarılıp Sina'da toplu olarak gerçekleştirilen ahit -yani hedef birliği- kapsamında en üst seviyede asabiyet kurmayı başarmış bir topluluktur. Tevrat'ta ve Kur'an'da bahsi geçtiği üzere, Kenan topraklarına girmeden önce Sina (Tih) çölünde geçirilen kırk yıllık dönem de, İbn Haldun tarafından bu doğrultuda yorumlanmaktadır. İbn Haldun bunun, Kur'an'da (Maide 5/24) ve benzer olarak Tevrat'ta (Sayılar 31:13) ifade edildiği şekliyle, İsrailoğulları'nın Kenan topraklarına girme ve oradaki kavimle savaşıma konusunda Tanrı'nın buyruğuna direnç göstermek suretiyle acziyet ve isyan içinde bulunmalarına, dolayısıyla ahitten sapmalarına karşılık — ilk günahkar neslin ölüp gitmesi ve günahsız yeni bir neslin onların yerini alması manasında— cezai ve terbiye edici bir uygulama olduğunu (metafizik boyut) reddetmemekle birlikte hadiseyi daha ziyade sosyolojik boyutuyla ele almaktadır. Bu bağlamda boyunduruk altından yeni kurtulmuş bir kavmin ortaya koyduğu söz konusu isteksiz tavır İbn Haldun'un sosyolojisi açıdan normal bir tepkiye karşılık gelmekte; buna paralel olarak çölde geçirilen kırk yıllık dönem, İbn Haldun tarafından, İsrailoğulları'nın Mısır'da uzun yıllar maruz kaldıkları kölelik ve ezilmişlik psikolojisinden kurtulmalarını ve sıkı dayanışma ruhuna sahip, güçlü ve kendinden emin yeni bir neslin yani asabiyetin teşekkülünü sağlayan bir hazırlık dönemi, dolayısıyla tabii bir süreç biçiminde yorumlanmaktadır (İbn Haldun 2005: I, 18-19; 1982: I, 454-455). Buradaki kırk yıllık süre, İbn Haldun'un ifadesiyle, ortalama bir insan ömrüne yani bir nesle karşılık gelmektedir (İbn Haldun 2005: I, 221; 1982: I, 445). Bu sürecin bir ileri aşaması olarak İsrailoğulları, aralarındaki asabiyet bağını pekiştirecek şekilde Tanrı'nın özel yardımı (mucizeleri) ve yol göstericiliği (elçileri) sayesinde, Tevrat'ın kendi ifadesiyle (Tesniye 7:7), fiziki anlamda kendilerinden çok daha üstün konumda bulunan çevre toplumlara üstün gelmişlerdir. Buna paralel olarak elde ettikleri Kenan topraklarını dinî-millî bir topluluk olarak mesken edinmiş, burada kısa sayılabilecek bir süre içinde kral Davud'la başlayan güçlü krallık(lar) kurmuş ve çevre toplumlara hükmetmişlerdir. Yukarıda işaret edildiği üzere, esasen İbn Haldun'a göre asabiyetin nihai gayesi de devlet oluşturmaktır; ve bu İsrailoğulları'nın asabiyeti için de geçerlidir (İbn Haldun 2005: I, 226-227; 1982: I, 450-451). Dolayısıyla İbn Haldun tarafından ortaya konduğu şekliyle, asabiyet, din ve siyasi hakimiyet arasındaki ilişkinin birebir tezahürünü İsrailoğulları'nın tarihinde görmek mümkündür.

Kavimlerin Gelişimine ve Dağılmasına Uyguladığı İlkeler

Bu bağlamda, İbn Haldun'un asabiyet kavramı kapsamında ortaya koyduğu ve çift yönlü olarak kavimlerin gelişimine ve dağılmasına uyguladığı ilkeler, İsrailoğulları örneğinde görüldüğü üzere, onların asabiyet oluşturmalarını olduğu kadar asabiyeti kaybetmelerini de belirleyen dinamiklere karşılık gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, İsrailoğulları'nın asabiyet kurmalarını sağlayan temel prensip, tersi durumda onların asabiyetten yoksun kalmalarının sebebi olmaktadır. Bu noktada bilhassa ahit olgusunun İsrailoğulları'nın asabiyeti açısından kilit konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Zira ahidin temelinde yer alan prensip, İsrailoğulları'nın İbrahim, İshak ve Yakub'dan neşet eden bir topluluk olarak kendi (tek) Tanrılarına ibadet etmek ve onun koyduğu yasalara riayet etmek suretiyle monoteist bir dini-millî birlik oluşturmaları ve bu birliği korumak adına diğer politeist-putperest toplumlardan ve onların adetlerinden kendilerini uzak tutmalarıdır. Bu birlik Tevrat'ta genellikle seçilmişlik ve kutsallık biçiminde ortaya konmuştur—esasen o dönemde sadece İsrail kavmi değil her bir civar kavim kendi tanrılarını temsil eden krallarıyla ahit ilişkisine girmiş ve bu şekilde, yani kendi seçilmişlik anlayışları çerçevesinde, bağımsız devletler oluşturmuşlardır. İsrailoğulları bağlamında Tevrat'ta yer alan, Kur'an tarafından da teyid edilen, İsrailoğulları ahdi kabul ettiğinde onlar için 'hayat/kutsallık/üstünlük', kabul etmediğinde ise 'ölüm/lanetlenme/yıkım' olduğu şeklindeki ifade (Tesniye 30:19-20; 28:1, 15; 11:26-28), İbn Haldun'un asabiyet kavramı doğrultusunda okunduğunda, ahidin hem dikey hem yatay boyutuyla, yani bir taraftan İsrail ile Tanrı diğer taraftan cemaat içi ilişkiler bağlamında, İsrailoğulları'nı bir asabiyet olarak tesis etme, dolayısıyla onları diğer toplumlar karşısında sosyal ve siyasi açıdan üstün konuma getirme amacına hizmet ettiği (Levililer 25:18; Tesniye 5:31-33), tersi durumda ise ahidin gereklerine riayet etmemenin doğal olarak asabiyeti ve buna bağlı üstünlüğü kaybetme sonucuna götüreceği anlamına gelmektedir. Buna göre, İsrailoğulları'nın Tanrı'yla yaptıkları ahidin muhtevasını oluşturan kurallara ve prensiplere sırt çevirmek suretiyle çevre toplumların etkisi altına girmeleri, onların metafizik boyutuyla Tanrı'nın özel himaye ve yardımından mahrum kalmaları, sosyolojik boyutuyla ise diğer milletleri de bağlayan genel geçer sosyal dinamiklere—doğrudan—tâbî olarak asabiyetlerini ve üstünlüklerini kaybedip dağılmaları ve farklı milletlerin hükmü altına girmeleri, yani sürgün hayatına mahkum olmalarıyla sonuçlanmıştır. Zira İbn Haldun'a göre boyunduruk altına girme hem asabiyetin gücünü azaltan hem de asabiyetin kaybolduğunun göstergesi olan bir durumdur (İbn Haldun 2005: I, 230-231; 1982: I, 454-455).

Aslında İbn Haldun'un bakış açısını devam ettirmek suretiyle, Yahudi tarihindeki ilk büyük sürgün kabul edilen Babil Sürgünü dönüsünde Ezra'nın gerçekleştirdiği dini reformu da bu kapsamda yorumlamak mümkündür. Buna göre gelenek içerisinde son peygamber olarak görülen Ezra, İsrailoğulları'nın çoğunlukla din adamı ve alim sınıfından oluşan kısmının dini kimliklerini belli ölçüde korumakla beraber yarım asrı aşkın bir süre sürgün tecrübesi yaşaması, geride kalan diğer bir kısmının ise kültürel ve dini açıdan birlikte yaşadıkları toplumların etkisi altına girmesi karşısında, İsrailoğulları'nın asabiyetini tekrar oluşturma yoluna gitmiştir. Bunun için de yabancıları, yani İsrail kavmine ve

dinine mensup olmayanları dışlamak suretiyle toplumu saf nesep (Yehuda oğulları) ve saf din (Tevrat öğretisi) etrafında birleştirirken aynı zamanda din adamlarını (Kohen ve Levi sınıfları) tepeye yerleştirecek şekilde Mabet'i merkeze alan güçlü bir toplum içi hiyerarşi oluşturma politikasını uygulamaya koymuştur².

Öte yandan benzer bir okumayı İsa Mesih'in başlattığı ve daha sonra Hıristiyanlık dinine dönüşecek olan dini reform hareketine uygulamak da mümkündür. Bu noktada İbn Haldun, İsa'nın mesajının havarileri yoluyla Roma ve Grek toplumlarına yayıldığına işaret etmekle beraber, başka Müslüman alimler tarafından da dile getirildiği üzere, esasen İslam'dan farklı olarak gerek Yahudiliğin gerekse Hıristiyanlığın davet açısından sadece kendi cemaatlerini bağlayıcı özellikte olduğunu, cihanşümül karaktere sahip bulunmadığını ileri sürmektedir (İbn Haldun 2005: I, 388-390; 1982: I, 617-619). Nitekim İnciller'de de İsa'nın mesajının hem Yahudilere hem de Yahudi olmayanlara yönelik olduğuna işaret eden ifadeler mevcut olmakla birlikte (Matta 24:14), İsa'nın Yahudilerin beklenen kurtarıcı Mesahi kimliğiyle, öncelikle cemaat içi çekişmeleri uzlaştırma ve farklılıkları bir araya toplama misyonu üstlendiği vurgusu belirgindir (Luka 10:29-37; Yuhanna 4:19-26, 39; 10:16; Resullerin İşleri 8:14-16; krş. Matta 10:5-6, 24; 15:21-28). Dolayısıyla İsa'nın başlattığı reform hareketine İbn Haldun'un asabiyet merkezli teorisinden hareketle baktığımızda İsa'nın mesajını, başlangıcı Ezra dönemine dayanan eski tip hiyerarşik asabiyet anlayışı yerine yeni ve eşitlikçi bir asabiyet anlayışı üzerine kurduğunu söylemek mümkündür. Buna göre İsa, belli zümrelerin (kohenler, alimler, erkekler vs.) üstünlüğünü esas alan ve kendi içinde gruplaşmalara (Saduki, Ferisi vs.) sahne olan, Mabet merkezli ve aynı zamanda Tevrat aristokrasisini öne çıkaran mevcut cemaat yapısı yerine, sıradan Yahudi ile din adamı/alimler sınıfı arasındaki hiyerarşik ayrımı ortadan kaldıracak ve aynı zamanda toplumun Mabet'ten ve Tevrat öğreniminden büyük ölçüde dışlanmış sınıflarını, yani Samirileri, kadınları, özürlü ve sakatları tekrar topluma katacak şekilde eşitlikçi bir cemaat oluşturmayı amaçlamıştır. Onun için de, mesajını ve bunu desteklemek üzere gösterdiği mucizelerini daha ziyade söz konusu dışlanmış gruplar üzerinden ortaya koymuştur (Matta 15:22-28; 27:55-56; 28:1-10; Markos 15:40-41; 16:1-11; Luka 7:36-8:3, 42-48; 8:1-3; 10:38-42; 17:11-19; 24:1-12; Yuhanna 4:5-30, 39-42; 11:5; 19:25-27; 20:11-18). Bu okumanın bir ileri sonucu ise İsa'nın Yahudi dinini evrensellemekten çok, başlangıçta havarileri arasında uygulamaya koyduğu üzere, asabiyeti geliştirmeye ya da daha kapsayıcı bir asabiyet oluşturmaya çalıştığıdır. Diğer bir ifadeyle İsa'nın mesajı, ilk dönem takipçilerinin (Yahudi-Hıristiyanlar) uygulamalarında görüldüğü gibi, Musa şeriatini tamamen devre dışı bırakacak şekilde yeni ve evrensel bir din kurmayı değil Yahudiliğin şeriatıyla birlikte yeniden yorumlanmasını, yani restorasyonunu hedeflemiştir. Dolayısıyla evrensel kurtuluş doktrinine dayanan bugünkü Hıristiyanlığın ortaya çıkışı yeni bir asabiyet anlayışını esas alan İsa Mesih'ten ziyade Yahudi dinini mesahi bir söylemle evrensellemeye çalışan Pavlus'un eseri ya da onun misyonunun

2) Söz konusu kademeli asabiyetin benzer fakat çok daha ileri bir örneğini Ari kavimlerin Hindistan'da oluşturduğu kast yapılanmasında da bulmak mümkündür.

sonucu olmaktadır; ki bu durumda bile Hıristiyanlığın heretik bir Yahudi mezhebinden müstakil ve güçlü bir din haline gelmesi ancak mevcut bir devletin, yani Bizans'ın himayesine girmek suretiyle gerçekleşmiştir.

İbn Haldun'un yorumuna göre, İsrailoğulları'nın gerçek anlamıyla asabiyetlerini ve buna bağlı üstünlüklerini—ki seçilmişlik de zaten bu demektir—kaybetmelerinin nihai noktası ise esaret altına girmeleri yani Romalılar tarafından kutsal topraklardaki hakimiyetlerine son verilmesidir. Bu olay Yahudi tarihindeki ikinci büyük sürgüne karşılık gelmektedir. İsrailoğulları'nın diğer toplumların boyunduruğu altına girdikleri ve onlarla karıştıkları bu büyük sürgün döneminde, Rabbani otoritelerin vurguladığı şekliyle, İsrailoğulları'ndan itibaren bozulmaya uğramadan süregelen bir Yahudi asabiyet ve üstünlük iddiası da İbn Haldun'a göre bir vehimden ibaret olmaktadır³. Diğer bir ifadeyle, İsrailoğulları'nın oluşturduğu asabiyet ve üstünlüğün Yahudilerde birebir devam ettiği şeklindeki inanç ya da iddianın gerçekte bir karşılığı yoktur; dolayısıyla bir yanılığın öteye gitmemektedir (İbn Haldun 2005: I, 217; 1982: I, 442). Fakat, yine İbn Haldun'a göre, asabiyet sürekli bir olgu olmamakla birlikte farklı nesillerde farklı biçimlerde tekrarlanan bir şey olduğundan İsrailoğulları'nın devamı olma iddiasındaki Yahudiler de yeni asabiyetler oluşturmak suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu sebeple geçmişte Kenan topraklarında bir millet olarak yaşamış olan İsrailoğulları'ndan farklı olarak, sonraki dönemlerde çeşitli milletlerin yönetimi altında yaşayan Yahudi cemaatlerinin, tam bir üstünlük oluşturacak şekilde değil ancak varlıklarını sürdürmeye yetecek şekilde kendi müstakil asabiyetlerini oluşturmuş olmalarından söz edilebilir. Bu manada modern dönemde ortaya çıkan Siyonist hareketi ve modern İsrail devletinin kuruluşunu da yeni bir asabiyet ve üstünlük oluşturma süreci olarak okumak mümkündür. Nitekim Siyonizm'in temelinde, sürgün Yahudiliğinin eseri olarak görülen ezilmiş ve pasifize olmuş Yahudi profili yerine güçlü ve aktif Yahudi profili etrafında yeni bir asabiyet oluşturma hedefi yer almıştır (bk. Gürkan 2009: 95).

Bu noktada, İbn Haldun'un asabiyet ve seçilmişlik/üstünlük arasında eşitlik öngören ve bütün toplumlara özel olarak da İsrailoğulları'na uyguladığı tezi ile ünlü Yahudi düşünürü Baruch Spinoza'nın Yahudi geleneği içinde ilk defa seslendirilmiş bir yorum olan seküler karakterli seçilmişlik anlayışı arasındaki paralelliğe dikkat çekmek yerinde olur. İbn Haldun'dan üç buçuk asır sonra yaşamış olan Spinoza, mensubu bulunduğu Hollanda Yahudi cemaatinden dışlanmasına yol açan görüşleriyle seçilmişlik fikrini sosyolojik ve tarihsel sebeplerle açıklama teşebbüsünde bulunmuştur. Spinoza'nın düşüncesinin kaynaklarını belirlemek, özellikle onu İbn Haldun'la doğrudan ilişkilendirmek—en azından bu aşamada—zor görünmekle birlikte İbn Haldun'la aralarında güçlü zihinsel paralellikler bulunduğunu söylemek mümkündür. Tabiatın üzerinde (aşkın) ve tabiatıtan ayrı (şahsi) bir Tanrı fikrini ve buna bağlı olarak geleneksel dinlerin vahiy anlayışını red-

3) Rabbani gelenek, zahiren yani sosyolojik açıdan ezilmiş ve dağılmış vaziyetteki Yahudileri batını yani metafizik anlamda seçilmişlik ve üstünlükle (ebedi İsrail inancı) ilişkilendirmek suretiyle zahiri ve batını tarih arasında asimetrik bir ilişki öngörmüştür (bk. Gürkan 2009: 31-35).

deden Spinoza'ya göre İsrailoğulları'nın seçilmişliği veya üstünlüğü şeklindeki inanç da ancak metaforik manada anlaşılması gereken bir şeydir. Zira, Spinoza için, dinlerin ilahi emirler diye isimlendirdiği şey aslında evrenin temelinde yer alan tabii yasalardan farklı bir şey değildir—ki aslında bu, en azından Kur'an ve İslam açısından konuya yaklaşıldığında, dinin de kabul ettiği hatta ön gördüğü bir tespittir. Spinoza'ya göre bu yasalar üç alan üzerinden işlemektedir. Bunlardan ilk ikisine karşılık gelen 'entelektüel/akli' ve 'dini/ahlaki' alanlara ait tabii yasalar tüm insanlığa eşit olarak ve doğrudan—Kur'ani ifadeyle söylemek gerekirse fitraten—verilmiştir; dolayısıyla ezeli ve evrenseldir. Spinoza bu yasaları metaforik bir dille 'Tanrı'nın ezeli buyruğu/inayeti', diğer bir ifadeyle ezeli-evrensel mahiyetteki tabii yasalar diye isimlendirmiştir. Üçüncü alana karşılık gelen 'sosyal yapılanma ve devlet oluşturma' ise—ki bu İbn Haldun'un asabiyet ve siyasi hakimiyet olarak isimlendirdiği şeye tekabül etmektedir—ilk iki gruptan farklı olarak değişken özelliğe sahiptir ve harici bir motivasyona ihtiyaç göstermektedir. O yüzden bu yasalar da Spinoza tarafından 'Tanrı'nın geçici ve özel buyruğu/inayeti' diye isimlendirilmiştir. Bu alan da diğer iki alan gibi esasen tabii yasalara göre işlemekle birlikte evrensel ve sürekli olmayıp belli bir topluluk, dönem ve coğrafyayla sınırlıdır. Buna göre İsrailoğulları'nın Tanrı ile özel ahit ilişkisine girmesi ve vahiy kapsamında Tanrı'dan belli buyruklar alması şeklindeki Tevrat ifadeleri, onların kendi topraklarında bir millet (dini-etnik topluluk) haline gelmesi için kendi anlayış seviyelerine göre ortaya konmuş, diğer bir ifadeyle metaforik, bir dilden ibarettir; ki bu dil, Spinoza'ya göre, aslında diğer kavimler, mesela İsrail topraklarında daha önce yaşayan Kenanlılar için de geçerlidir. Nitekim daha önce işaret edildiği üzere, o dönemde diğer kavimler de -yarı ilah kabul edilen kralları ile ahit ilişkisine girmek suretiyle- bağımsız devletler oluşturmuşlardır. Buna göre İsrailoğulları ne bilgi ne de ahlaki meziyet açısından diğer topluluklardan üstün ya da ayrıcalıklı olmalarını gerektiren bir öğretiye sahiptir; Spinoza'ya göre bu, sadece tarihi açıdan değil tabiatın yasaları gereği de mümkün değildir. Dolayısıyla Tevrat'ta bahsi geçen ahit ve şeriat ile buna bağlı seçilmişlik ve üstünlük ifadeleri, ancak İsrailoğulları'nın müstakil bir topluluk oluşturmaları için gerekli olan, onların sosyal yapılanması ve devlet oluşturmaları -İbn Haldun'un ifadesiyle asabiyet ve hakimiyet- adına ortaya konmuş metaforlardır. Diğer bir ifadeyle, İsrailoğulları'nın sahip olduğu şeriatın ya da öğretinin amacı onları ilmi veya ahlaki açıdan üstün kılmak değil -ki tekrar edecek olursak, özel olarak belli bir gruba bahşedilmiş böyle bir üstünlük ya da ayrıcalık Spinoza için imkan dışıdır-onların müstakil bir topluluk/millet ve devlet oluşturabilmeleri içindir (Spinoza 2007: 43-56). Dolayısıyla İsrailoğulları'nın maddi ve sosyal açıdan refahına hizmet eden üstünlük ve seçilmişlik şeklindeki bu metaforik dil de ancak İsrailoğulları müstakil bir topluluk olarak kendi topraklarında yaşadıkları -yani İbn Haldun'un ifadesiyle asabi-yete sahip oldukları- sürece geçerlidir. İbn Haldun tarafından da ileri sürüldüğü üzere, Spinoza'ya göre Romalılar tarafından İsrailoğulları'nın egemenliğine son verilmesinden itibaren şeriatın fonksiyon alanı ortadan kalktığı gibi üstünlük ve seçilmişlik ifadesinin de, maddi-sosyal refah adına olsa bile, artık reel bir karşılığı kalmamıştır. Çünkü bu

şekilde İsrailoğulları artık kendi devletleri olan bağımsız bir millet hüviyetine sahip değildir (Spinoza 2007: 68-73)⁴.

Sonuç

Sonuç olarak, İbn Haldun ile Spinoza'nın seçilmişlik yorumları arasındaki benzerlik barizdir. Bu benzerliğin temelinde ise şu esas yer almaktadır: İsrailoğulları'nın seçilmişliği ya da üstünlüğü, İbn Haldun'un asabiyet olarak isimlendirdiği nesep birliği ya da grup dayanışması oluşturma ve bu şekilde dini-milli (İbn Haldun) veya sadece milli (Spinoza) bir topluluk olarak devlet kurmayı başarma anlamına gelmektedir. Bu durum İsrailoğulları örneğinde güçlü bir tezahür bulmakla birlikte sadece İsrailoğulları'yla sınırlı yani onlara münhasır değildir; bilakis, farklı ölçülerde de olsa, her bir topluma uygulanabilir özelliğe sahiptir. Buna göre Tevrat'ın ve kısmen de Kur'an'ın, seçilmişlik ve üstünlük şeklinde ortaya koyduğu asabiyet olgusu, ontolojik değil sosyolojik bir vakıya karşılık gelmektedir. İbn Haldun'un bir vehim olarak nitelediği, Spinoza'nın da benzer gerekçeyle reddettiği ebedi Yahudi seçilmişliği ve üstünlüğü inancının temelinde ise söz konusu sosyolojik ve dolayısıyla genel geçer vakıanın ontolojik ve tek bir gruba özgü bir durum biçiminde algılanması yer almaktadır. Nitekim Yahudi tarihine ve kimliğine yön veren bu ontolojik vurgunun hem dini hem de seküler tezahürlerini farklı seçilmişlik söylemlerinde gözlemlemek mümkündür. Siyonizm ise söz konusu vurgunun son örneklerinden birini oluşturmaktadır.

4) Bu sebeple Spinoza dini-milli kimliği ifade eden Yahudi kelimesinin bile artık sürgün döneminde karşılığının bulunmadığını vurgulamak suretiyle, kendisini etnik olarak İbrani, milliyet olarak da Hollandalı şeklinde tanımlamıştır.

Kaynakça

- İbn Haldun, *el-Mukaddime*, thk. Abdusselam Şeddâdi, Dâru'l-Beyza: Beytü'l-Fünun ve'l-Ulum ve'l-Adab, 2005, 3 c.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, 2 c.
- Benedict de Spinoza, *Theological-Political Treatise*, ed. Jonathan Israel, çev. Michael Siverthorne ve Jonathan Israel, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Akif Kayapınar, "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset teorisinde Yeni bir Açılım", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İbn Haldun Özel Sayısı I, sayı 15, 2006, s. 83-114.
- S. Leyla Gürkan, *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation*, London/ New York: Routledge, 2009.